

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 13.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Munkatárs
KÁLI ANITA

reciti
Budapest • 2025

Készült az
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézetében

A kötet nyomtatott megjelenését
a szerzők támogatták

A borítón:
Morocco, a számoló paripa egykorú fametszeten
Maroccus Extaticus. Or, Bankes Bay Horse in a Trance... (London, 1595)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *Reciti*, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Káli Anita
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

MÁTÉ Ágnes: A sikertörténet folytatódik

Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus*ának fordításai a 17–18. században

Europica Varietas Tokajensis – Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakinii: Patrimonium culturale: Dissertationes 2. Budapest–Sárospatak: L'Harmattan–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2023, 306 l.

<https://doi.org/10.56037/978-963-414-965-1>

A sikertörténet folytatódik: nemcsak Piccolomini *Historiájának* kiadásáé, hanem Máté Ágnes ehhez kapcsolódó kutatásáé is. Utóbbi szerzőnek második monográfiája jelent meg Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus*áról, vagyis az egyik legnépszerűbb humanista novella forrásairól, fordításairól és mindezek szerteágazó szöveg hagyományáról. Mivel „a két monográfia együtt és egymás után olvasandó” (7), és mivel a korábbi nem jelent meg recenzió a *Doromban*, írásom a 2018-as kötetre is kitér.¹ A recenzió máris megkészt, ugyanis a sikertörténet még most sem fejeződött be, 2025-ben a pécsi Kronosz Kiadónál megjelent a szerző újabb, immár Báthory Griseldisről szóló monográfiája. Vagyis aki még nem olvasta volna a 2023-as kötetet, az iparkodjon.²

Öt év eltéréssel jelent meg tehát két monográfia, melyeknek témája Enea Silvio Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) 1444-ben írt novellája, a *Historia de duobus amantibus*. A novella valóságos sikerkönyvvé lett, a XV–XVI. században

- 1 A 2023-as kötet oldalszámait a főszövegben adom meg, a korábbi monográfiára viszont lábjegyzetben utalok: MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini „Historia de duobus amantibus” című szerelmes regényéből* (Budapest: Reciti Kiadó, 2018), hozzáférés: 2025.12.26, <https://www.reciti.hu/2018/4876>.
- 2 MÁTÉ Ágnes, *Báthory Griseldis (1569–1590): A majdnem lengyel királyné* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2025).

Európa-szerte számos kiadása jelent meg, olasz, francia, spanyol, német, angol, dán, lengyel és magyar nyelvű fordítása készült. A történet később is népszerű maradt, hatása a közköltészeti anyagban is kimutatható,³ tudományos feldolgozása pedig már a XIX. században megkezdődött, több igen alapos szövegkiadás jelent meg, a magyar szakirodalom pedig az egyik legfontosabb kora újkori magyar nyelvű költeményként tartja számon Piccolomini művének első magyar fordítását, az *Eurialus és Lucretia históriáját*. Mi indokolja mégis azt, hogy már a második, látszólag azonos szempontból közelítő monográfia jelenik meg a szöveghagyományról, amely ráadásul még mindig tartogat legalább egykötetnyi feltáratlan anyagot? (178.)

Ennek oka éppen a szerteágazó szöveghagyomány: különösen az első kötetnek fontos tanulsága, hogy „Amíg a kutatásnak módja nem lesz a *Historia* valamennyi kéziratos változatát feltárni és összehasonlítani”, addig csak provizórikus állítások fogalmazhatók meg, és biztosan nem készíthető el a kritikai kiadás.⁴ De már annak felméréséhez is a szövegkorpusz jelentős részét fel kellett tárni, hogy az egyes rész kutatások megállapításainak mekkora a relevanciája. A 2018-as könyvben Máté Ágnes türelmesen végiggondolja a korábbi, részleges, népnyelvű szövegekhez kapcsolódó szövegkiadások tapasztalatait. Ines Ravasini és Eric John Morrall eredményei pótolhatatlanok, de amikor megfigyeléseiket, módszereiket Máté Ágnes újabb források bevonásával ellenőrzi vagy ismétli meg, rendre kiderül, hogy a szövegkorpusz előzetes lehatárolása félrevezető. Hogy mi elvetendő, vagy megtartandó és továbbgondolandó, az csak e korábbi munkák alapos tanulmányozása után lett világos.⁵

Ha eddig nem lett volna egyértelmű: Máté Ágnes nem a magyar históriás énekhez kapcsolódó kutatásokat végez (noha értelemszerűen a népnyelvű fordítások sorában arra is kitér), hanem a neolatin novella teljes szöveghagyományát tárja fel. Mondhatni, a két monográfia „egy szövegkiadás jegyzetanyaga szövegkiadás nélkül”,⁶ de ez nem teljesen igaz, mert az első kötet függeléke tartalmaz szövegkiadást, csak nem kritikait.⁷ Az egyik legismertebb és legnagyobb hatású, vagy másként az egyik legbonyolultabb és legnagyobb kiterjedésű szöveghagyománnyal rendelkező humanista novella kritikai kiadását vélhetően – és remélhetően

3 Erről bővebben itt írt a szerző: Máté Ágnes, „Az európai tizenkét legnépszerűbb szóra-koztató olvasmány sorsa Magyarországon a XIX. század végéig”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. Csörsz Rumen István, 167–192 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020), hozzáférés: 2025.12.26, <https://www.reciti.hu/2020/6300>.

4 Máté, *Egy kora újkori...*, 46.

5 Megtartja például Morrall alapvető eredményét, a stemma X és Y ágának szétválasztását. Uo., 25.

6 PAP Balázs, *Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben* (Budapest: Reciti, 2023), 12, hozzáférés: 2025.12.26, <https://www.reciti.hu/2023/8001>.

7 Máté, *Egy kora újkori...*, 239–302.

– a maradék „Nagyjából negyvenöt *Historia*-szövegtanú” (178) vizsgálata után készíti el a szerző. A monográfiák alapján nagyon úgy tűnik, hogy erre a világon jelenleg egyedül ő lenne képes, és ennek is már csak technikai akadályai vannak, a két kötet módszertanilag teljesen megalapozta a majdani kritikai kiadást.

Mi is ez a módszertan? Máté Ágnes az első kötet elején, miután türelmesen végiggondolta a korábbi szakirodalmi eredményeket, az új, korábban nem vizsgált források elemzésével vagy együtt még nem vizsgált korpuszok egyesítésével pontosította és kiegészítette a stemmát. A módszer lényege, hogy azonosítja azokat a variánsokat, amelyek mentén az egyes szövegcsoportok azonosíthatók (a későbbiekben az egyes csoportokat is az eltérő kifejezésekről nevezi el, például domus-, illetve Baccarus-csoport). Ennek segítségével a források egymáshoz való viszonyában különböző fokozatok jönnek létre: van olyan forrás, amelyet csak egy nagyobb csoporthoz lehet kötni, de van olyan is, amelyet egy konkrét másik forráshoz. Nem mindegyik szövegforrás árulkodik ugyanolyan magabiztosan az eredetéről, és ennek megfelelően a stemma sem statikus, genetikus családfa, hanem ennél jóval dinamikusabb modell.

Ennek haszna jól megmutatkozik a következő, a könyv nagy részét kitevő fejezetekben, melyekben a népnyelvű fordítások forrásait mutatja be. Itt már elégséges módszernek tűnik a korábban variánsként azonosított szöveghelyekkel való szembesítés. Egyrészt persze itt is van olyan népnyelvű fordítás, ahol kimutatható egy (vagy több) konkrét kiadás, amelyből a fordító dolgozhatott (ilyen a magyar históriás ének is),⁸ és vannak olyan fordítások is, ahol csak egy forráscsoportra lehet rámutatni, de legalább ugyanolyan magabiztosan. Másrészt a konkrét forrás és a konkrét forráscsoport felmutatása egyaránt lehetővé teszi, hogy a fordító előtt álló variánsokat lássuk, és így biztosan elvethető sok olyan állítás, amely a fordítások bizonyos megoldásait tévesen tulajdonítja a fordító saját leleményének. Erre éppen a névtelenül fennmaradt magyar históriás ének az egyik legjobb példa. A Pataki Névtelennek nevezett magyar szerző forrását azért volt nehéz azonosítani, mert mint kiderült, „forrása egy hibrid szövegváltozat, amely Johannes Oporinus bázeli műhelyében, tudatos szerkesztői döntések eredményeként jött létre az X- és Y-ág olvasatainak vegyítésével”.⁹ Vagyis szinte bármely más forrás vagy akár szövegcsoport fényében vannak olyan szöveghelyei a magyar költeménynek, amelyek elsőre egyéni leleménynek – vagy hibának – tűnhetnek, de a teljes szöveghagyomány ismeretében ezek mindegyikét fel lehet lelteni valamelyik latin forrás szövegében. A megfelelően sok forrás és variáns ismerete is vezethetne olyan következtetésre, hogy esetleg a magyar fordító kontaminált, de a konkrét forrás beazonosítása minden kétséget

⁸ Uo., 144.

⁹ Uo., 135.

eloszlat: Oporinus 1554-es kiadása volt a kirakós (az én dialektusomban puzzle) hiányzó darabja.

Az újabb kötet ugyanezt a szerkezetet követi. Az első nagyobb fejezetben elemzi azokat a forrásokat, amelyeket az első kötet óta vont be a kutatásba, és ennek alapján frissíti, pontosítja a stemmát. Ezután következik a népnyelvű fordítások bemutatása: a 2015-ös könyv a XVI. század végéig készült fordításokat, a friss monográfia a XVII–XVIII. század fordításait vonultatja föl. A gépezet olajozottan működik: a beazonosított variánsok módszere és a létrehozott stemma olyan magabiztosan segítik a szerzőt, hogy az újabb fordítások esetében szinte elég már csak rábökni a megfelelő forrás(ok)ra.

Mindkét kötet terjedelmes, száz oldalt meghaladó függelék tartalmaz. Mint írtam, az első kötet latin szövegkiadást is közöl, amely „egyáltalán nem kritikai igénnyel készült kiadás”,¹⁰ hiszen ezt majd csak a teljes szöveghagyomány feltárása után lehet elkészíteni. Oporinus 1554-es szövegét teszi közzé, kifejezetten a magyar kutatókra gondolva. Viszont a kritikai kiadás elkészítéséig sem kell szomorkodnia annak, aki a *Historia* szöveghagyományában szeretne eligazodni, mert a stemmán túl (180–182) mindkét kötet közzéteszi a források listáját (253–294), valamint a variánsok tárát, megjelölve a hozzájuk köthető forrásokat. (183–252.)¹¹ Ez utóbbi rendkívül jól segíti az olvasó tájékozódását, a gondolatmenetek ellenőrzését, a gyorsabb tájékozódást. Erre ugyanis szükség van. Mikrofilológiai elemzéseket olvasni, követni, bogarászni nem egyszerű, de ezzel nemigen lehet mit tenni: maga a szöveghagyomány bonyolult. Ám a szerző mindent megtesz azért, hogy ennek a bonyolult és szerteágazó szöveghagyománynak az elemzését követhetővé tegye. Az alapvetően narratív természetű monográfiának kellene bemutatnia nem narratív természetű jelenségeket, összefüggéseket, elemzéseket, és ennek a lényegi ellentmondásnak az áthidalását nagyban segítik a nem narratív természetű részek, mint a táblázatok, felsorolások, listák és ábrák. Ahogyan segítik a szerző világos és egyértelműségre törekvő megfogalmazásai, gördülékeny gondolatvezetése, sokszor humoros megfogalmazásai.

Máté Ágnes nem áll meg a források egymáshoz való viszonyának feltárásánál: értelmezi is a novellát és az egyes népnyelvű fordításokat. Ezt most már magabiztosan megteheti, hiszen a teljes latin szöveghagyomány ismeretében minden eddiginél jobban látható, hogy mi az egyes fordítók leleménye, és mi az, amit egyszerűen csak átvettek az általuk használt forrásból. Kiindulópontja, hogy Piccolomini humanista novellája egyedi módon állítja az olvasók elé a házasságtörés jól ismert meséjét: „az igazi konfliktus ebben a történetben ugyanis nem a társadalom és a szerelmespár között alakul ki [...], hanem a férfi és a nő

¹⁰ Uo., 239.

¹¹ A korábbi kötetben: 345, 347–378, illetve 303–343.

szerlelmefelfogása közötti ellentétben gyökerezik” – írja.¹² Máshol bővebb tipológiáját adja e két szerlelmefelfogásnak:

Eneas Silvius Piccolomini szerelmi története a végsőkéig fokozta, s tulajdonképpen ki is merítette a „szerlem és halál” tematikáját azáltal, hogy egyetlen szerelmespár két tagjaként állította egymással szembe két versengő értékrend – a régi, lovagi és nagylelkű, valamint a modern egocentrikus és „politikus” szerlelmefelfogás – képviselőjét a meghaló Lucretiában és a túlélő Eurialusban.¹³

Amikor a humanista latin novellisztika egyik végpontjának nevezhető művet Alessandro Braccesi át- (a latin novellisztikát pedig tulajdonképpen vissza-) ülteti olaszra, akkor ő maga is bekapcsolódott abba a költői versenybe, amely e (Petrarca Boccaccio-fordításával induló) műfaj fejlődését jellemezte. De „Braccesi túllépett a szerlem és halál tematikáján az által, hogy magát a halál motívumát is kiiktatta a történetből, s szerencsés házasságra juttatta a két szerlelmest”, amivel egyszersmind túllépett a Petrarca-féle certamen lehetőségein is. Ez a változtatás újfent a novella műfajtörténeti váltását, Máté Ágnes szerint fejlődését jelzi: „azzal, hogy Alessandro Braccesi radikálisan megváltoztatta a tragikus szerelmi történet végét happy endre, a népmesei világ hőseihez is közelítette Eurialust és Lucretiát, akik a különféle próbák után elnyerik méltó jutalmukat, szerelmük beteljesedését”.¹⁴ A váltást még jobban megerősítik a cantare novellistico népszerű műfajára hajazó versbetétek.

Egészen más jellegű változások mennek végbe azokban a népnyelvű szövegekben, amelyek egyszerűen népkönyvet csinálnak az eredeti humanista történetből. Az először valószínűleg 1571-ben megjelenő dán fordítás célközönsége a művelt női réteg volt, így a fordításból nemcsak a sikamlós részeket, de a mitológiai utalásokat is elhagyták. Hasonlóan járt el az a venetói dialektusban fordító szerző is, aki vélhetően egy konkrét hölgynek készítette művét. De általában jellemző a népnyelvű fordításokra, hogy mivel az eredeti novella cento-jellegét a népnyelvű szöveg nem tudja visszaadni, erősebb lesz a szöveg példázatosága, az erkölcsi tanulságok hangsúlyozása (mint például a magyar nyelvű históriás ének esetében).¹⁵ A fordítók felhasznált forrásait, e forrásokhoz való viszonyukat, saját munkájukra való reflexióikat szintén táblázatok mutatják be, amelyek ugyancsak segítik a következtetések összegzését, a források e jellemzők mentén való csoportosítását (170–174).¹⁶

A legkésőbbi szöveg, amelyet Máté Ágnes vizsgál, szintén egy magyar nyelvű verses fordítás: Csenkeszfai Poóts András 1791-ben megjelent, *Sénai Lukrétzia*

12 Uo., 15–16.

13 Uo., 128.

14 Uo., 128, illetve 129.

15 Uo., 60–61, 98, illetve 139.

16 A korábbi kötetben: 234–235.

című műve. Mondanom sem kell, hogy először is beazonosítja a Csenkeszfai Poóts által használt forrást (151), ezután pedig a két magyar fordítás egymáshoz való viszonyát mutatja be. Röviden: közköltészet. A kötet amellet érvel, hogy nincs genetikai kapcsolat a két magyar szöveg között, Csenkeszfai Poóts nem ismerte a Sárospatakon írt históriás éneket. Ha néha rezonál is a későbbi szöveg a korábbival, az vagy a közös forrásból ered, vagy abból, hogy az *Eurialus és Lucretia históriájának* történeteime, szereplői, egyes fordulatai kimutathatóan jelen voltak a közköltészeti anyagban.¹⁷ A XVIII. század végére éppen halványulni kezdett a történet ismertsége, ezt a folyamatot törte meg az újabb magyar fordítás. Csenkeszfai Poóts András műve maga is cento, elsősorban a Gyöngyösi István nevével fémjelezhető hagyományban áll, de a közköltészeti anyagot is megmozgatja. Máté Ágnes elemzésében Csenkeszfai Poóts – a magyar Braccesi – parodisztikusan viszonyul hagyományához, reflektálva magát a költői versengést is. A *nép-ép-kép-szép* rímtoposz szétírásának említése talán elegendő csaletek ahhoz, hogy elolvassák az erről szóló elemzést (161–162).¹⁸

Az új monográfia a L'Harmattan Könyvkiadó és a Tokaj-Hegyalja Egyetem kiadásában jelent meg, de az impresszum nem tesz említést kiadói munkatársakról. Sajnos a kötet olvasása közben lépten-nyomon találkozhatunk olyan hibákkal, amelyeket kiadói munkafolyamatok során szoktak javítani. A könyv tudományosan magas színvonalú munka, a könyv fizikai megjelenése is igényes kiadványra vall (a keménytáblás kötés, a sárgított papír vagy a könyv tipográfiai jellemzői mind ezt támasztják alá). Viszont a szövegek bonyolult hálójának szubtilis bemutatása fokozott figyelmet kíván az olvasótól, és ezt a gyakori hibák megnehezítik. Csak néhány példa a látványosabb hibákra: több helyen nem megfelelő a közcímek szedése (98, 112, 256, 291), néhol a főszövegtől elkülönülő szövegelemek formázása tér el (például 92–93, 97, 128, 154 – általában is lehetett volna több tipográfiai eszközt használni az elkülönítésre). Nem egyértelmű, hogy milyen megkülönböztető szerepe van a különféle kiemeléseknek és az eltérő aláhúzásoknak a variánsok jelölésénél. (Utóbbihoz lásd például a 31., illetve a 61. oldalt.)

Ez a kritika természetesen nem Máté Ágnesnek és nem is kifejezetten ennek a könyvnek szól. A magyarországi tudományos könyvkiadásban gyakori, hogy szinte csak tudományos munkatársak vesznek részt a kötet kialakításában, noha a technikai szerkesztés, korrektúra, könyvtervezés ugyanúgy kiadói tapasztalatot, tipográfiai és nyomdai ismereteket igényel, mint mondjuk a nyom-

17 MÁTÉ, „Az európai...”, 177, 190.

18 A mű közköltészeti vonatkozásairól Csörsz Rumen István írt részletesen: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2016), 182–187.

dagép kezelése vagy a könyvkötés. Inkább csak sajnálatos, hogy mindez itt is így történt, pedig a kötet tartalmát és színvonalát tekintve messze megérdemelte volna a még gondosabb kiadói munkát.

A kötetek természetesen messze túlmutatnak a *Historia de duobus amantibus* című novella szöveghagyományának feltárásán és a fordítások elemzésén. Máté Ágnes kutatása legalább három nagyon fontos műhelyből nőtt ki. Az egyik a Monok István-féle könyvtörténeti kutatási irány, a másik a szegedi neolatin műhely, a harmadik pedig a Vadai István-féle textológiai iskola. Valószínűleg éppen azért Máté Ágnes írta meg ezeket a köteteket, mert az ezekben a műhelyekben megszerezhető tudások mind kellenek az egyik legnépszerűbb, számos forrásban és változatban fennmaradt, latin nyelvű, humanista novella feltárásához. Éppen ezért a könyv tanulságai sem csak Piccolomini vagy a Pataki Névtelen kutatóinak lehetnek fontosak. A kötetek mintaszerűen mutatják be, hogyan lehetséges feldolgozni ekkora szövegkorpuszt, „számítva mindazokra, akiknek valaha dolga volt, van, vagy lesz szövegvariánssal, s küzdöttek ennek hatásaival” – csak hogy az első kötet egy mondatát parafrázáljam.¹⁹ És ahogy Máté Ágnes mindkét kötetet azzal zárja, hogy jó szívvel ajánlja Eneas Silvius Piccolomini szerelmi történetét mindenki figyelmébe, úgy én is jó szívvel ajánlom az olvasó figyelmébe Máté Ágnes könyveit.

Szatmári Áron

19 Vö. MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 129.